

ВІДГУК

офіційного опонента доктора педагогічних наук, професора про дисертаційне дослідження ПОНОМАРЕНКО СТАНІСЛАВА ІГОРОВИЧА на тему: «ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ», що представлено на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 011 Освітні, педагогічні науки, галузь знань 01 Освіта, педагогіка

Актуальність теми виконаної роботи та зв'язок із відповідними планами галузей науки

Актуальність теми дослідження визначається такими причинами: кризовим станом природи, який виник в результаті хижацького ставлення до неї; низькою ефективністю пропонованих стратегій подолання кризи; необхідністю прищеплення екологічної культури всім верствам населення і, в першу чергу, майбутнім фахівцям цивільного захисту.

Однією з головних причин кризового стану навколишнього природного середовища є наростання масштабів і частоти виникнення надзвичайних ситуацій. Україна зіткнулася з такими надзвичайними ситуаціями: при аварії на Чорнобильській АЕС, руйнуванні житлових будинків; з соціогенними катастрофами, такими як захоплення заручників, з воєнними діями та ін.

Аналіз наукових досліджень останніх років з проблеми формування екологічної культури у майбутніх фахівців цивільного захисту показує, що розробці цих життєво важливих питань приділяється недостатня увага. Практика екологічної освіти майбутніх фахівців цивільного захисту дозволяє стверджувати, що традиційні методи і засоби освітньої діяльності для формування екологічної культури особистості в даний час недостатньо ефективні.

Вищевикладене дозволяє констатувати необхідність пошуку шляхів підвищення ефективності підготовки майбутнього фахівця цивільного захисту.

Дослідження обраної проблеми здійснювалося відповідно до основних напрямів та завдань наукової теми кафедри хімії, екології та методики їх навчання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини «Дослідження біологічного, ландшафтного різноманіття та вивчення і покращення екологічного стану водних ресурсів Центрального Побужжя» (державний реєстровий номер 0111U007558). Тему затверджено вченою радою Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (протокол № 4 від 24.09.2020).

Найбільш суттєві наукові результати, що містяться в дисертації

Дисертантом проаналізовано ступінь розробленості проблеми в науковій літературі, розкрито зміст і уточнено значеннєві характеристики ключових понять дослідження; виокремлено критерії, показники та рівні сформованості екологічної культури майбутніх фахівців цивільного захисту у процесі професійної підготовки; здійснено діагностику сформованості екологічної культури майбутніх фахівців цивільного захисту у процесі професійної підготовки; розроблено та апробовано структурно-функціональну модель формування екологічної культури майбутніх фахівців цивільного захисту у процесі професійної підготовки; експериментально перевірено педагогічні умови формування екологічної культури майбутніх фахівців цивільного захисту у процесі професійної підготовки.

Нові факти, одержані здобувачкою

У дисертаційному дослідженні Пономаренко Станіслава Ігоровича уперше обґрунтовано педагогічні умови формування екологічної культури майбутніх фахівців цивільного захисту у процесі професійної підготовки (формування у здобувачів ціннісного ставлення до природи, моральних норм екологодоцільної діяльності в навколишньому середовищі, стійких мотивів екологобезпечної професійної діяльності на основі аргументованого відбору форм і методів навчання; надання здобувачам можливості вибору освітньої траєкторії, способу і засобів для її здійснення на основі оновлення змісту фахових дисциплін; активізація саморозвитку здобувача: від отримання знань про екологічну культуру через усвідомлення її сенсу та самовиявлення в практичній діяльності); розроблено структурно-функціональну модель формування екологічної культури майбутніх фахівців цивільного захисту у процесі професійної підготовки, яка охоплює такі блоки: методологічно-цільовий (цілі, завдання, підходи, принципи); змістово-технологічний (зміст, форми, методи, засоби, технології); критеріально-оцінний (діагностичний інструментарій, критерії, показники, рівні, результат);

– *уточнено* сутність ключових понять дослідження: «формування екологічної культури майбутніх фахівців цивільного захисту у процесі професійної підготовки», «сформованість екологічної культури майбутніх фахівців цивільного захисту у процесі професійної підготовки»; критерії (мотиваційно-аксіологічний, когнітивно-гносеологічний, діяльнісно-технологічний), їх показники та рівні сформованості екологічної культури майбутніх фахівців цивільного захисту у процесі професійної підготовки (високий, середній, низький);

– *удосконалено* змістове наповнення освітнього процесу підготовки майбутніх фахівців цивільного захисту за спеціальністю 263 «Цивільна безпека» ОПІ «Цивільний захист»;

– *подальшого розвитку набули* наукові знання про екологічну культуру майбутніх фахівців цивільного захисту, зміст, форми і методи формування екологічної культури майбутніх фахівців цивільного захисту у процесі професійної підготовки.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації

Обґрунтованість наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, забезпечується застосуванням у ході її виконання методології, адекватної меті і завданням, специфіці об'єкта і предмета, застосуванням необхідного комплексу методів дослідження, а також практичним упровадженням дослідницьких результатів.

Сформована автором джерельна база характеризується різноманітністю та достатньою повнотою, що слугує безперечним доказом інформативності та валідності представленої роботи.

Науковий апарат, як засвідчує аналіз дисертації, визначено коректно, він відповідає вимогам до дисертацій і є достатнім для розв'язання окреслених у роботі завдань.

Зміст анотацій поданий українською та англійською мовами. Він відображає зміст дисертації, висвітлює суттєві аспекти роботи.

Обґрунтованість наукових положень, висновків та рекомендацій, сформульованих у дисертації, забезпечується також апробацією результатів дослідження.

Значення для науки і практики одержаних автором результатів

Практичне значення одержаних результатів полягає в розробці та впровадженні в освітній процес закладів вищої освіти діагностичного інструментарію, оновленні змісту курсів «Захист навколишнього середовища» «Культура безпеки», «Техногенна безпека технологічних процесів», «Природні та техногенні загрози», «Ліквідація наслідків надзвичайних ситуацій та гасіння пожеж», «Професійна підготовка рятувальника»; упровадженні спецсеминарів «Формування екологічної культури майбутніх фахівців цивільного захисту», «Діяльність в еколого-небезпечних умовах», еколого-психологічних тренінгів; апробуванні творчих завдань, ситуацій, інноваційних форм аудиторної та позааудиторної роботи, програми саморозвитку курсанта, заснованій на активізації діяльності із захисту

навколишнього середовища; використанні набору фотографій та презентаційного матеріалу, що сприяють методичному забезпеченню процесу формування екологічної культури; застосуванні розроблених тестів до занять, що дозволяють контролювати рівень знань та ефективність проведення занять.

Результати дослідження *впроваджено* в освітній процес Львівського державного університету безпеки життєдіяльності (довідка № 9005-1136/9030 від 28.06.2022), Черкаського інституту пожежної безпеки (довідка № 1432 від 05.09.2022), Вищого професійного училища Львівського державного університету безпеки життєдіяльності (м. Вінниця) (довідка № 1/279д від 2.08.2022), Ліцею цивільного захисту Львівського державного університету безпеки життєдіяльності (м. Вінниця) (довідка № 01/14од від 2.08.2022).

Рекомендації щодо використання результатів і висновків дисертації

Матеріали дослідження можуть бути використані в освітньому процесі закладів вищої освіти при викладанні освітніх компонентів для підготовки майбутніх фахівців цивільного захисту; застосовуватися у практичній діяльності ЗВО при підготовці фахівців-рятувальників, у розробці навчальних дисциплін за спеціальностями ДСНС для набуття досвіду практичної роботи у надзвичайних ситуаціях.

Оцінка змісту дисертації та її завершеність

Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, висновків, списку використаних джерел (213 найменувань, із них 31 – іноземною мовою), 11 додатків на 137 сторінках. Загальний обсяг роботи становить 390 сторінок, з них 212 сторінок – основний текст. Робота містить 3 рисунка, 45 таблиць.

Так, у *вступі* обґрунтовано актуальність та доцільність виконаного дослідження; вказано на зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами; визначено об'єкт, предмет, гіпотезу, мету, завдання і методи дослідження; висвітлено наукову новизну і практичне значення результатів дослідження; представлено апробацію та впровадження результатів дослідження; зазначено особистий внесок здобувача; подано структуру й обсяг дисертаційної роботи.

У першому розділі на основі характеристики понятійно-категоріального апарату дослідження («культура», «екологічна культура», «професійна культура фахівців цивільного захисту», «екологічна культура майбутніх фахівців цивільного захисту», «підготовка майбутніх фахівців цивільного захисту») сформульовані ключові поняття «формування екологічної культури

майбутніх фахівців цивільного захисту у процесі професійної підготовки», «сформованість екологічної культури майбутніх фахівців цивільного захисту у процесі професійної підготовки».

Розкрито особливості професії фахівця цивільного захисту, які полягають, перш за все, в тому, що смисловою основою його діяльності, головним мотивом і метою його професії є захист і порятунок людей, попередження та ліквідація наслідків катастроф, пожежний нагляд, здатність виживати і надавати технічну, психологічну, медичну допомогу людям в умовах екстремальної ситуації, психологічна стійкість до стресів, готовність до самопожертви для порятунку інших. Фахівці цивільного захисту постійно знаходяться в зоні підвищених ризиків, що значно розширює просторовий ареал їх професійної культури, охоплюючи як сферу внутрішньо-професійних відносин, так і взаємини з навколишнім середовищем, які визначаються умовами виконання професійної діяльності, що вимагає сформованої екологічної культури.

Вищезазначені особливості професійної діяльності майбутніх фахівців цивільного захисту передбачають виконання ними відповідних функцій: освітню, комунікативну, нормативну, прогностичну, координуючу, інноваційну, захисту, адаптаційну. Залежно від функцій, які майбутній фахівець цивільного захисту має виконувати у професійній діяльності виокремлено її види: проектно-конструкторську; науково-дослідницьку; організаційно-управлінську; сервісно-експлуатаційну; експертну (наглядову, інспекційно-аудиторську); контрольно-оцінну.

Підвищені вимоги до професійної підготовки майбутніх фахівців цивільного захисту обумовлені специфікою виконуваних ними завдань і супутніми чинниками: у поєднанні з ризиками, стресами, екстремальними умовами праці, фізичними, емоційними і моральними перевантаженнями Ці вимоги визначають основні напрями освітньої роботи з формування у них готовності до професійних дій у екологічно-небезпечних ситуаціях.

У другому розділі у процесі пілотажного дослідження проведений аналіз ОП, навчальних планів, робочих програм показав малий обсяг у них екологічного матеріалу, який необхідний для формування екологічної культури майбутніх фахівців цивільного захисту, важливі компоненти формування екологічних знань розроблені недостатньо, науково не обґрунтовані методологічні підходи і принципи побудови освітнього процесу з урахуванням інтеграції професійних і екологічних вимог, навчання екобезпечної професійної діяльності не відіграє випереджаючої ролі, не виконує прогностичну функцію. Курсант виявляється професійно

підготовленим до професійної діяльності, але не готовий до аналізу і вирішення реальних екологічних ситуацій в сфері екологічної та виробничої безпеки, які йому доведеться вирішувати в професійній діяльності.

Результати пілотажного дослідження довели слабку сформованість основних елементів екологічної культури. Розкрито, що організація екологічної освіти має помітні недоліки: відсутність єдиної обґрунтованої програми екологічної освіти для фахівців цивільного захисту; нестача спеціально підготовлених викладачів з екоцентричною позицією; низька продуктивність традиційного підходу до викладання таких нетрадиційних тем як екологічні; відсутність концептуально єдиної методології екологічної освіти в ЗВО тощо.

Таким чином, дослідницький аналіз причин невисокої ефективності процесу формування екологічної культури майбутніх фахівців цивільного захисту виявив практично відчутну відсутність у змісті екологічної проблематики і використання відповідних технологій навчання, недостатня кількість практичних занять у навколишньому середовищі, відсутність належної уваги до формування у курсантів екологічно значимих якостей, зокрема екоцентричної позиції.

Визначено критерії сформованості екологічної культури майбутніх фахівців цивільного захисту: мотиваційно-аксіологічний, когнітивно-гносеологічний, діяльнісно-технологічний критерії.

До показників мотиваційно-аксіологічного критерію екологічної культури віднесено: мотиви, потреби, ідеали, стимули, інтереси, переконання, наявність у індивіда ціннісних установок, ціннісних орієнтацій, відповідальності за стан довкілля; домінуючі екоцентричні мотиваційні установки у ставленні до природи і умов життєдіяльності людини, позитивний настрій на професійно-рятувальну та природоохоронну діяльність; сформованість професійно-особистісних якостей.

Показниками когнітивно-гносеологічного критерію обрано: інтеграцію екологічних, технічних і соціальних знань, необхідних для професійної діяльності з екоцентричними установками, знань сутності принципів, методів і засобів забезпечення екобезпечної професійної діяльності; розуміння навколишньої природи як єдиного цілого у взаємозв'язку і взаємозумовленості її елементів, прагнення розширювати і поглиблювати професійно-екологічні знання з усіх аспектів взаємодії з природним середовищем; прагнення отримувати, здійснювати пошук, переробляти інформацію щодо зменшення негативного впливу техносфери і творчо використовувати її в своїй професійній діяльності.

Показниками діяльнісно-технологічного критерію визначено: інтеграцію

різних видів екологічної і навчальної діяльності, наявність певної мети, інструментарію екологічної діяльності, рівень самореалізації в ній, прояв активності курсанта, всебічне розуміння екологічно обґрунтованого виконання норм і правил при взаємодії з природою, сформованості умінь (аналітико-гностичних, проєктно-конструкторських, комунікативних, організаційно-оцінних), готовність і здатність до застосування екологічних технологій у захисті навколишнього середовища і екобезпеки; вміння ефективно вирішувати професійні завдання з екобезпеки в жорстко заданих правилах і ситуаційних умовах та ін.

Результати констатувального експерименту показали, що у майбутніх фахівців цивільного захисту переважає низький рівень сформованості екологічної культури в ЕГ та КГ. Результати констатувального експерименту дозволяють дати загальну характеристику сформованості екологічної культури курсантів, яка полягає в: несформованій активній екологічній позиції (займатися питаннями екології повинні: держава, фахівці в галузі охорони навколишнього природного середовища або екологічні організації); переважанню ситуативного типу екологічної культури (розглядаючи природу як перспективне джерело матеріальних благ і ресурсів, більшість респондентів розуміють під взаємовідносинами природи і людства «розумне» пристосування людиною можливостей природи до своїх потреб); відсутністю потреби практичного застосування екологічних знань (екологічні знання лише розширюють кругозір), для екобезпечної професійної діяльності відсутність потреби реалізації природоохоронних ідей у своїй майбутній професії.

Отже, констатувальний експеримент підтвердив актуальність проблеми дослідження, необхідність пошуку шляхів забезпечення ефективності процесу формування екологічної культури майбутніх фахівців цивільного захисту.

У третьому розділі розроблено структурно-функціональну модель формування екологічної культури майбутніх фахівців цивільного захисту у процесі професійної підготовки, яка охоплює такі блоки: методологічно-цільовий (тема, підходи, принципи); змістово-технологічний (суб'єкти, етапи, зміст, форми, методи, технології); критеріально-оцінний (діагностичний інструментарій, критерії, показники, рівні, результат).

Нами обґрунтовані і реалізовані такі педагогічні умови – формування у здобувачів ціннісного ставлення до природи, моральних норм екологоціальної діяльності в навколишньому середовищі, стійких мотивів екологобезпечної професійної діяльності на основі аргументованого відбору форм і методів навчання; надання здобувачам можливості вибору освітньої траєкторії, способу і засобів для її здійснення на основі оновлення змісту фахових дисциплін; активізація саморозвитку здобувача: від отримання знань

про екологічну культуру через усвідомлення її сенсу та самовиявлення в практичній діяльності.

Для перевірки ефективності педагогічних умов формування екологічної культури майбутніх фахівців цивільного захисту в процесі професійної підготовки проведено формувальний експеримент. На основі зіставлення та аналізу середніх арифметичних значень рівнів сформованості критеріїв екологічної культури встановлено, що в КГ спостерігається диференціація показників, що виражається в зростанні кількості респондентів з «низьким» і «високим» рівнями сформованості екологічної культури при переважанні «середнього» рівня; в ЕГ зареєстрована позитивна динаміка сформованості «високого» рівнів екологічної культури.

Аналізуючи результати, можна відзначити, що у респондентів КГ з середнім рівнем екологічної культури вдалося підвищити тільки рівень знань і їх інтерес до інформації екологічного характеру, але не змінити ставлення до навколишнього середовища. Значні зміни спостерігаються у курсантів ЕГ.

Отже, на початку експерименту як в КГ, так і в ЕГ розподіл рівнів сформованості екологічної культури курсантів перебував на однакових «стартових позиціях». Це означає, що розподіл курсантів ЕГ за рівнями розвитку екологічної культури на початку і кінці експерименту суттєво відрізняється при достовірності 95%, що свідчить про статистичну значущість отриманих в експерименті результатів.

Дискусійні положення та зауваження до змісту дисертації

В цілому, позитивно оцінюючи наукове і практичне значення отриманих дисертантом результатів, слід відмітити ряд дискусійних положень і зауважень до змісту роботи:

1. Робота «Формування екологічної культури майбутніх фахівців цивільного захисту у процесі професійної підготовки» є актуальною і потрібною у сьогоденні. Тому потребує більш широкого впровадження в ЗВО України.

2. Дослідником представлено у моделі та обґрунтовано у роботі загальні й специфічні підходи. Але недостатньо обґрунтовано чому саме такі специфічні підходи були взяті автором.

3. У першому розділі ви подаєте характеристику понятійно-категоріального апарату дослідження, формуєте ключові поняття. Але не достатньо обґрунтовано поняття «екологічна культура майбутніх фахівців цивільного захисту»

4. В обґрунтуванні другої педагогічної умови варто було б детальніше зупинитися на застосуванні інформаційного освітнього

середовища при викладанні фахових дисциплін в умовах воєнного стану в країні, карантинних обмежень, пов'язаних з пандемією коронавірусу.

5. Вважаємо, що загальна кількість таблиць рисунків, яка унаочнює представлення результатів дослідження, в цілому не переобтяжує сприйняття тексту дисертації. Однак, на наш погляд, все-таки доречно було перенести деяку її частину у додатки.

6. Доцільно було б окремим підрозділом укласти методичні рекомендації на засадах результатів дослідно-експериментальної роботи з формування екологічної культури майбутніх фахівців цивільного захисту у процесі професійної підготовки.

7. Дисертація має цінне практичне спрямування. Рекомендуємо Пономаренко Станіславу Ігоровичу за результатами його дослідження підготувати посібник нового покоління з проблеми формування екологічної культури майбутніх фахівців цивільного захисту у процесі професійної підготовки.

Однак, викладені зауваження та побажання, що мають рекомендаційний характер і можуть бути враховані в подальшій науковій роботі дисертантки, не зменшують теоретичного та практичного значення результатів дисертаційної роботи.

Повнота висвітлення результатів в опублікованих працях

Основні результати дослідження викладено в 17 публікаціях автора (1 – у співавторстві), із них: 7 статей відображають основні наукові результати (2 – у зарубіжному фаховому виданні), 8 – апробаційного характеру, 2 – додатково відображають результати дисертації.

Особистий внесок здобувача

У статті «Формування екологічної компетентності майбутніх фахівців цивільного захисту» (у співавторстві з С. Совгірою (2021)) подано характеристику екологічної компетентності як професійно-особистісної якості майбутнього фахівця цивільного захисту (внесок автора 68%), у статті «Digitization of Education as a Key Characteristic of Modernity» (у співавторстві з V. Khryk, A. Verhun та ін. (2021)) запропоновано використання цифрових технологій у підготовці майбутніх фахівців (внесок автора 36%).

Констатуємо і той факт, що загальний об'єм основного тексту дисертації відповідає вимогам до написання наукових досліджень, які подаються на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 011 Освітні, педагогічні науки, галузь знань 01 Освіта, педагогіка.

Висновок. Результати аналізу дисертації, опублікованих праць дають підстави для висновку про те, що дослідження Пономаренко Станіслава Ігоровича на тему: «Формування екологічної культури майбутніх фахівців цивільного захисту у процесі професійної підготовки», є завершеним, слугує вагомим внеском у розвиток актуального напрямку вітчизняної педагогічної науки і практики. З огляду на актуальність теми, наукову новизну отриманих результатів та їхнє практичне значення зазначаємо, що дисертація «Формування екологічної культури майбутніх фахівців цивільного захисту у процесі професійної підготовки», відповідає вимогам наказу МОН України № 40 від 12.01.2017 р. «Про затвердження вимог до оформлення дисертації» (зі змінами), Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії (Постанова Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44), а її автор – Пономаренко Станіслав Ігорович – заслуговує присудження наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 011 Освітні, педагогічні науки, галузь знань 01 Освіта, педагогіка.

Офіційний опонент:

доктор педагогічних наук, професор
професор кафедри педагогіки та психології
Закарпатського угорського інституту
ім. Ференца Ракоці ІІ

Т. П. Кучай

Підпис Т. П. Кучай завіряю.

Зав. відділом кадрів
Закарпатського угорського інституту
ім. Ференца Ракоці ІІ

Г. Рейплік